

“İHTİYAR ÇİLİNGİR” HİKÂYESİNİN METİN MERKEZLİ DİLBİLİMSEL ELEŞTİRİSİ

Dr. Çimen ÖZÇAM¹

Özet

Biz bu makalemizde, XX. yüzyıl Türk hikâyeciliğinin önde gelen üç-beş yazarından biri olan Memduh Şevket Esendal’ın 1921 öncesi hikâyelerinden “İhtiyar Çilingir” adlı hikâyesini metin-merkezli dilbilimsel eleştiri yöntemine göre inceleyerek bu değerli yazarımızın anlatı özelliklerini belirtmeye çalıştık. Michael Toolan’ın geliştirmiş olduğu bu eleştiri yönteminde edebî metnin önemli olan dilbilgisel özellikleri seçilir ve incelenir.

Hikâyesinde mesajı ön plana çıkaran yazarın özellikle anlattığı durum karşısında net bir tavır takınarak çok anlamlı metin anlayışından uzaklaştığı görülmektedir. Yaptığımız incelemede eylem, adıl-özne ve tümceler arası neden-sonuç ilişkilerini yazarın sözcük seçimi ve kullandığı söz sanatlarını dikkate alarak hikâyeyi çözümlenmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: İhtiyar Çilingir, dilbilgisel, çatışma, küçük insan

Bir edebî metnin yorumlanmasında dikkat edilecek hususlardan birisi de yazarın metni yazarken belirlediği sonuçları ortaya koymaktır. Çünkü “*yazar öyküyü yazarken okurlarını kendi düşündüğünün dışında farklı bir sonuca ulaştırmayı planlamamıştır.*” (Erden, 1998: 63) Oysa okuyucu kendi eğilimleri ve bilgi birikimi ile hikâyeden daha farklı sonuçlar çıkarabilir.

Yapısal inceleme yapan eleştirmenlere göre edebî metnin belirli bir başlangıcı yoktur, onun hiç biri giriş olmayan birden fazla başlangıcı vardır. Okuyucu, edebî metne bu girişlerin herhangi birinden girebilir. Metinlerin bütününde, okuyucunun kendi eğilimine ve bilgi birikimine hitap edecek şekilde dil kullanımları ve “*anlam dizgeleri*” vardır ki bu tür metinler, “*çok anlamlı metinler*” (Erden, 1998: 64) olarak nitelendirilir.

Çok anlamlı olmayan metinlerde metin ile okuyucu arasında yazarın varlığı sürekli bir otorite olarak vurgulanır ve metnin “çok anlamlılık” özelliğine gölge düşer. Okuyucu bu tür metinlerde, sadece onaylayan veya reddeden konumundadır. “*Çünkü yazınsal metin yalnızca yazarın anlatmaya çalıştığı şeyler veya onun geçmiş deneyimleri değil, çeşitli görüşleri olan ve bazı sonu olmayan sonsuz bir diyalogtur.*” (Erden, 1996: 120)

Aysu Erden’in eserinden öğrendiğimiz bilgilere göre Michael Toolan, yukarıdaki görüşlerini sistemleştirerek metin merkezli bir dilbilimsel eleştiri geliştirmiştir. Bu eleştiri yönteminde edebî metnin önemli olan dilbilgisel özellikleri seçilir ve incelenir. Toolan’ın incelemek amacıyla seçtiği yapılar “*zaman-eylem ilişkisi, adıllar, tümceler arasında görülen neden sonuç ilişkileri, sözcük ve sözcük öbeği seçimi*” (Erden, 1998: 67) gibi başlıklardan oluşmaktadır.

Biz bu makalemizde, XX. yüzyıl Türk hikâyeciliğinin önde gelen üç-beş yazarından biri olan Memduh Şevket Esendal’ın 1921 öncesi hikâyelerinden “İhtiyar

¹ Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-ELAZIĞ

Çilingir” (Çetişli, 1991: 62) adlı hikâyesini metin-merkezli dilbilimsel eleştiri yöntemine göre inceleyerek bu değerli yazarımızın anlatı özelliklerini belirtmeye çalıştık.

Yazarın ilk dönem hikâyeleri arasında yer alan “İhtiyar Çilingir” adlı hikâyede yazar “*hayata büyük ölçüde tahlilci, tasvirici ve tenkitçi bir gerçekçilikle bakmaktadır.*” (Çetişli, 1991: 62) Hikâyesinde mesajı ön plana çıkaran yazar özellikle anlattığı durum karşısında net bir tavır takınarak çok anlamlı metin anlayışından uzaklaşır, hikâyede kendini sürekli olarak hissettirir. Böylece okuyucu, yazarın düşüncelerini reddetmek ya da onaylamak konumundan kurtulamaz.

Dokuz paragraftan oluşan hikâyede yazar, ihtiyar bir çilingir ile ona alıştığının dışında bir iş yaptırmak isteyen müşterinin konuşmalarından yola çıkarak bir yargıya varmaktadır. Hikâyede yazar kendisi konuşmakta ve yaşadığı dönemde gördüğü olumsuzlukları; insanları acımasızca eleştirmekte, hatta lanetlemektedir: “..... *Her şeyi inkar eden küfür devresi gelmemiş olsaydı, şüphesiz bu güzel şeyler sönüp gitmeyecekti. Lanet olsun o zaman ki, bütün mukaddesatı inkâr ettirmiş, kanaatleri öldürmüş, demiri kaldırmış, yerine tenekeyi doldurmuştur.*” (Çetişli, 1991: 166)

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi yazar bu eleştiriyi yaparken kendi kendine söylenmekte, sadece zamanı değil dönemin insanlarını da yargılamaktadır.

1. Hikâyenin genel dilbilgisel eleştirisi

a. Hikâyede zaman-fiil ilişkisi

Yazar, 9 paragraftan oluşan İhtiyar Çilingir adlı hikâyede 52 cümle kullanmıştır. Bu cümlelerden 45’i fiil, 7’si ise isim cümlesi şeklindedir.

Yazar, hikâye boyunca, çoğunlukla, şimdiki (-yor) ve görülen geçmiş (-dı) zamanı kullanmaktadır. Gelecek (-ecek) ve geniş (-ır) zamana eserde daha az rastlanmaktadır; anlatılan geçmiş zaman (-mış) ise sadece bir cümlede kullanılmıştır.

“..... *bir küçük ocak yanıyor, bir ufak çocuk körük çekiyor.*” (1. paragraf)

“*Ne hoş manzara, gözüm ilişti*” (2. paragraf)

“*Dükkânın önünde kaldım.*” (2. paragraf)

“*Bir tarafa dayanıp durdum.*” (3. paragraf)

“..... *bir cilası noksan kalıyor.*” (3. paragraf)

“*Ben oradayken gençten bir adam geldi.*” (5. paragraf)

“*Delikanlı usûlü bozmakta ısrar ediyor.*” (6. paragraf)

“*Düşündüm kaldım.*” (8. paragraf)

“*..bir vedaat (emanetler) mevcut olduğunun kaili bulunuyordu.*” (9. paragraf)

Hikâyenin çeşitli paragraflarından alınan örneklere ve metnin bütününe baktığımız zaman fiil zamanlarının belli bir sıra izlediği görülmektedir. Yazar, hikâyeye şimdiki zamanla başlayarak hikâyenin gelişimi süresince İhtiyar Çilingir ile müşteri arasındaki konuşmaları ve çilingirin tavrını anlatmaktadır. Karşılaştığı durum hakkında genelleme yaparken geniş zamanı kullanan yazar, bunu daha çok isim cümleleriyle yapmaktadır:

“*Bunun usûlü böyledir*” (6. paragraf)

“*Biz para âşıklısı değiliz.*” (7. paragraf)

“*.. bu yolda, bu erkânda gelmiş geçmiş ustalar, pirlere vardı.*” (8. paragraf)

Yazar, hikâyesinde karşılaştığı bir durumu anlattığı için, hikâyenin genelinde görülen geçmiş zaman daha çok kullanılmıştır. Yani yazar, çok yakın geçmişten söz ederken bu zamana baş vurmaktadır. Hikâyede gelecek hakkında bir yargıya

varılmadığından gelecek zaman sadece yakın gelecekte yapılacak işler için kullanılmaktadır.

Bu alt başlık altında yaptığımız incelemede durumun şimdiki hâlinin, genel durumunun ve geleceğinin hikâyedeki cümlelerin yüklemelerine yansıdığı görülmektedir.

b. Hikâyede zamir-özne ilişkisi

Hikâyede 1. tekil ve çoğul ile 3. tekil ve çoğul şahıslar açık özneler olarak sıklıkla kullanılmaktadır.

“*Böyle ufak tefek şeyler yapıyor.*” (2. paragraf)

“*Bir tarafa dayanıp durdum.*” (3. paragraf)

“*Ben, kırk yıldır bu sanati işlerim.*” (6. paragraf)

“*Biz para âşıklısı değiliz.*” (7. paragraf)

Hikâyede kullanılan 1. şahıs zamiri daha çok hikâyeyi anlatan yazarın kendisine gönderimde bulunmaktadır. Yazar iki kişinin konuşmasına da tanık olduğu için 1. şahıs zamiri bir cümlede ihtiyar çilingirin konuşması için kullanılmıştır. Yazar tanık olduğu konuşmayı aktarırken ya da içinde bulunduğu durumu anlatırken 1. tekil şahıstan yararlanmaktadır. Yazar, ihtiyar çilingirin konuşmalarında genelleme yaparken çilingiri de 1. çoğul şahısla konuşturmuştur. Zamanın bozulmuşluğunu anlatırken zamir kullanmayan yazar, olumlu durumlarda çilingiri konuşturup 1. ve 3. çoğul şahıs zamirlerini; olumsuz durumlarda ise genelleme yapıp sadece 1. çoğul şahıs zamirini kullanmaktadır. Yazarın bu yaklaşımı hikâyeye doğal bir sohbet özelliği katmakta, okuyucu ile yazarı birbirine yaklaştırmaktadır.

c. Hikâyede cümleler arası sebep-sonuç ilişkisi ve cümle türleri

Hikâyede genellikle basit cümle yapısı kullanılmaktadır. Bu durum da yazarın hikâyede sohbet eder gibi, doğrudan ve anlaşılabilir bir şekilde sahip olmasını sağlamaktadır. Yazar, cümleler arası sebep-sonuç ilişkisini, kendisini ön plana çıkararak karşılaştığı durumla ilgili yaptığı yorumlarla vermektedir. Aslında yazarın anlattığı durum, toplumda yaşanan bozuklukların sebeplerini yorumlamak için verilmiştir. İhtiyar Çilingir hikâyesinde yazar, sebep-sonuç ilişkisini genellikle karşılaştırma yoluyla yapar:

“*Sanatta böyle bir merbutiyyet-i dindârâne (dindarca bir bağlılık) vardı. Her şeyi inkâr eden küfür devresi gelmemiş olsaydı, şüphesiz bu güzel şeyler söniüp gitmeyecekti.*” (4. paragraf)

Yazar, müşterinin, çilingirin işine karışması sonucunda çilingirin tavrını görerek şöyle bir yorumda bulunur:

“*Selahiyattar olmayan bir adamın, parayla, onu tebdile ne hakkı vardı!..*” (9. paragraf)

Hikâyesinde genel olarak kısa basit cümleler kullandığını belirttiğimiz yazar, ayrıca kelime gruplarından oluşan uzun sayılabilecek ancak basit olan cümlelere de yer vermektedir.

“*İhtiyarlamış, küçülmüş, aksakallı, küçük yüzlü bir adam, gözünde çifte gözlük, mini mini halkaları ateşte ısıtıp zincir bağlıyordu.*” (1. paragraf)

Basit cümlelerin yanında yazarın, bazen her biri bir çok basit cümleden oluşan sıralı cümleler de kullandığı görülmektedir. Ancak bu yapıdaki cümleler okuyucuyu sıkıkmamakta, hikâyenin sohbet havasını bozmamaktadır.

d. Hikâyede kelime ve kelime grubu seçimi

Memduh Şevket Esendal, hikâyenin ilk paragrafında Koyunpazarı'nda yer alan bir çilingir dükkânını ve orada çalışan ihtiyar çilingir ile kalfasının çalışmasını tasvir ettikten sonra ikinci paragrafa "Ne hoş manzara..." cümlesi ile başlamaktadır. Bu ifade ile yazar, sanatına aşırı bağlı bir ustanın çalışmasına hayran kaldığını belirtmektedir. Ne var ki sanatı herkes yazar gibi takdir etmemektedir. Sanatın usûlünü anlamayan insanlar da vardır. Yazar bu durumu çilingire gelen ve değneğine halka geçirmek isteyen müşterinin çilingirin işine karışmasıyla anlatmaktadır. Sanatın inceliğini idrak edemeyen müşteri usûlü bozmak istemektedir. Müşteri, parasıyla her şeyi yaptırabileceğini sanan bir zavallıdır. Çünkü zaman müşteriye böyle davranmayı öğretmiştir. Oysa, zamanın bu bozulmuşluğunu kabul etmeyen, kendi kirlenmemiş dünyasında yaşayan, paranın değiştiremediği insanlar henüz yok olmamışlardır. Yazarın ikinci paragrafta belirttiği güzel manzara değişmemiş, çilingir eski işlerini yapmaya yönelmiştir. Çilingir, bozulmuşluğu temsil eden müşteri ve parasının karşısında yenilmemiş, sanatının gereğini yerine getirmiştir. Çilingir bu durumu "*Biz para âşıklısı değiliz.*" cümlesiyle ifade etmiştir.

Yazarın; "*adamcık*" (3. paragraf), "*para âşıklısı*" (7. ve 9. paragraflar) gibi kullandığı ifadelerle "Yeni Lisan" hareketinin getirdiği dil anlayışını benimsemeye başladığını, hatta sokağın diline uzanma gayretinde olduğunu söyleyebiliriz.

Hikâyenin genelinde okuyucuyla sohbet eder gibi bir tavır alan yazar kullandığı bazı kelimelerle de bunu açıkça belirtmektedir: "*Emin olunuz ki...*" (3. paragraf)

2. Hikâyenin eleştirel yorumu

Memduh Şevket Esendal'ın hikâyesi, karşılaşılan durumu aktarmaktan ibaret olan kısa hikâyelerin genel özelliğine uygun bir durum hikâyesidir. Hikâye, anlatıcının dışındaki bir çevreyle ilgilidir ve okuyucu bu çevreyi, anlatıcının bakış açısından görür ve eleştirir. Hikâye bir durum hikâyesi olduğu için heyecan verici bir zirvesi yoktur ve hikâyede düzyazı gerçekçiliği hakimdir. Tasvir tarzı bir anlatım kullanan yazar, mekan ve insanın fizikî yapısını sunmakta ve bu tarz da hikâyenin bütünlüğü içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Hikâyede, daha ziyade zamanı, insanları ve bozulmuşluğu ele alan ve bu konuları yargılayıp eleştirmeye yönelik bir yaklaşım görülmektedir. Yazar okuyucuya, maalesef, farklı bir sonuç düşündürmek istemez. Tespit ettiği olumsuzluğu anlatır ve yargısını verir. Okuyucu yorum yapmaktan ziyade anlatılanları kabul veya reddetmek durumundadır. Onun için yazarın bu hikâyesi "çok anlamlı olmayan metin" türüne girmektedir.

İhtiyar Çilingir adlı hikâyenin kendine özgü bir planı vardır. Bu plan hikâyedeki fiillerin sıralanışıyla paralel gibidir. Yazar, tanık olduğu bir durumu aktardıktan sonra da bu olumsuzluğu eleştirmekte, kendisine ve okuyucusuna bazı konularda nasihatlerde bulunmaktadır. Yazarın eleştirileri açıktır ve yer yer olumsuzlukları acımasızca lanetlemekten kaçınmamaktadır.

Hikâye, başlangıçtaki tasvir paragrafından sonra ifade edilen çatışmanın hikâyesidir. Bu çatışma toplumdaki rahatsız edici değişikliklerle, dışlayan ve dışlanan insanların davranış şekilleriyle ilgilidir; genel olarak da yazar ile çilingir, sanat ile müşteri ve para ile usûlün bozulmaya çalışılması arasında geçmektedir.

Bir ön çalışma amacıyla yaptığımız bu incelemede Memduh Şevket Esendal'ın “küçük insan”ı anlatış şeklini yeni bir yöntemle vermeye ve yazarın anlatımının özelliklerini belli bir ölçüde tanımlamaya çalıştık. Çünkü batıda olduğu gibi bizde de bir yazarı tam olarak anlayabilmek; onun eserlerinin “*dilbilgisini ve aynı zamanda onun temelinde yatan toplumsal dizgeyi çözümlmek için zaman-eylem, adil-özne ve tümceler arası neden-sonuç ilişkilerini yazarın sözcük seçimi ve kullandığı söz sanatlarıyla birlikte incelemek gerekmektedir.*” (Erden, 1998: 68)

Kaynaklar

- Çetişli, İsmail (1991), *Memduh Şevket Esendal*, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
Erden, Aysu (1996), “Tümceden Metne Yazın Eleştirisi ve Dilbilim Üzerine” *Dilbilim Araştırmaları*, 114-121.
Erden, Aysu (1998), *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri*, Ankara: Gündoğan yayınları.